

Wojciech Fijałkowski

Pomniki historii

Ochrona Zabytków 47/3-4 (186-187), 239-243

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Fijałkowski

POMNIKI HISTORII

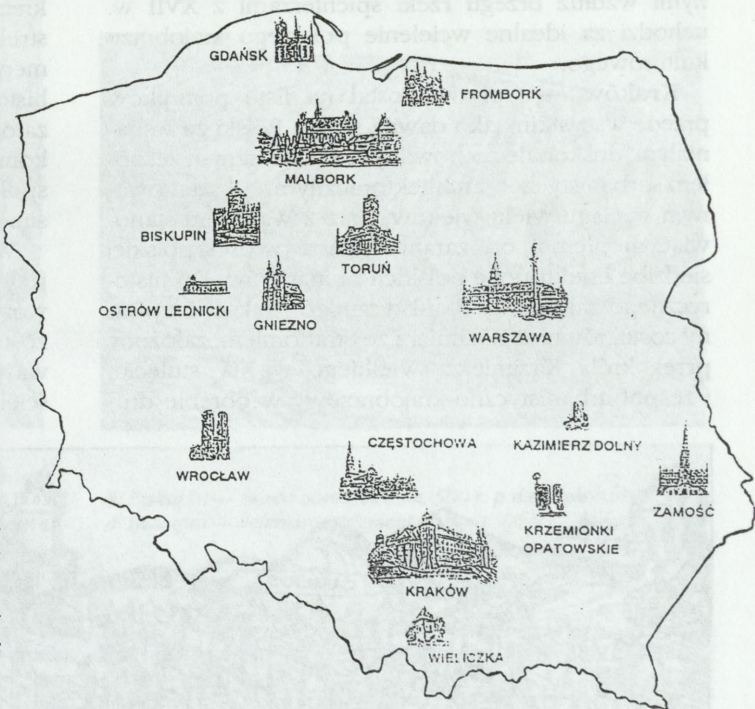
Po raz pierwszy w dziejach naszego kraju Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej uznał na wniosek Ministra Kultury i Sztuki za pomniki historii piętnaście miast i obiektów zabytkowych o „szczególnej wartości dla kultury narodowej”¹. Uroczystość ogłoszenia pierwszej listy pomników i nadania przez Prezydenta odpowiednich aktów ich władarzom była uwieńczeniem tegorocznych obchodów Dni Dziedzictwa Europejskiego w Polsce².

Listę pomników historii przygotowała Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Sztuki, dokonując niełatwego wyboru spośród ponad stu kandydatur, do których należą znane historyczne zespoły miejskie, zabytkowe założenia pałacowo-ogrodowe, kompleksy sakralne, zabytki architektoniczno-archeologiczne i techniczne, a także najcenniejsze pojedyncze zabytki architektury świeckiej i kościelnej. Znalazły się na niej w pierwszym rzędzie obiekty wpisane już na listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO, takie jak Kraków, Warszawa, Wieliczka i Zamość, oraz obiekty oczekujące wpisania na tę listę, tj. Biskupin, Jasna Góra w Częstochowie, Malbork i Ostrów Lednicki. Do pierwszej grupy pomników historii włączone zostały także cztery zabytkowe miasta — Gdańsk, Kazimierz Dolny i Toruń i Wrocław — katedra w Gnieźnie i kompleks katedralny we Fromborku, a także neolityczna kopalnia w Krzemionkach Opatowskich. O dokonanej wyborze i wpisaniu na listę pomników zadecydowały walory historyczne, przestrzenne i architektoniczne poszczególnych miast, zespołów i budowli, ich oryginalność i integralność oraz uniwersalna wartość zabytkowa³.

Miasta historyczne

Gdańsk w granicach obwarowań z XVII w. — umieszczony został na liście pomników głównie z ra-

cji jego walorów architektoniczno-urbanistycznych, sytuujących go wśród czołowych założeń miejskich Europy, porównywalnych z największymi miastami hanzeatyckimi — Bremą i Lubeką. Całość historycznego założenia Gdańska stanowi Stare Miasto z Osie-



1. Pomniki historii na obszarze Rzeczypospolitej
1. Monuments of history in the Polish Republic

1. O procedurze uznania zabytków za pomniki historii mówi art. 6, p. 1 Ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach z dnia 15 lutego 1962 r., nowelizowanej w latach 1983, 1989 i 1990.

2. Propozycję wprowadzenia w życie ww. art. zgłosił Radzie Kultury przy Prezydencie RP w dniu 8 marca 1993 r. Zespół ds. Dziedzictwa Kulturalnego. On też zaproponował na posiedzeniu

w dniu 15 maja 1994 r. aby Prezydent RP uznał za pomniki historii miasta i obiekty zabytkowe w tym właśnie terminie.

3. Dane uzasadniające wpisanie na listę pomników podane zostały w oparciu o materiały wydane przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie w pracy *Pomniki historii, prezentacja wstępna*, pod red. M. Konopki, Warszawa, marzec 1994.

kiem i dawnymi terenami zamkowymi, Długie Ogrody i Dolne Miasto, Stare Przedmieście i Łasztownia oraz Główne Miasto i Wyspa Spichrzów. Wysokie walory architektoniczne miasta podnoszą późnogotyckie budowle świeckie i sakralne z kościołem NMP na czele, jak i nowożytnie XVI-XVII-wieczne kamienice, gmachy komunalne i militarne.

Kazimierz Dolny — zakwalifikowany został do pomników historii jako miejski zespół architektoniczno-krajobrazowy o malowniczej zabudowie drewnianej i murowanej wpisanej w naturalny krajobraz przełomu Wisły. Wysoki poziom artystyczny architektury zabytkowej przejawia się w wielu zachowanych kamienicach i domach mieszczańskich z XVI-XVII w. o fasadach pokrytych bogatą dekoracją rzeźbiarską, z wieńczącymi je wspianymi attykami renesansowymi i manierystycznymi. Miasto wraz z farą i innymi budowlami sakralnymi, wieżą zamkową i usytuowanymi wzdłuż brzegu rzeki spichlerzami z XVII w. uchodzi za idealne wcielenie polskiego krajobrazu kulturowego.

Kraków — wpisany został na listę pomników przede wszystkim jako dawna stolica Polski ze wspianym, doskonale zachowanym, historycznym zespołem urbanistyczno-architektonicznym, ukształtowanym w ciągu wielu wieków, oraz z Wawelem stanowiącym niemal od zarania państwowości polskiej siedzibę i nekropolię polskich monarchów. Do historycznego założenia urbanistycznego Krakowa wpisany został również Kazimierz ze Stradomiem, założony przez króla Kazimierza Wielkiego w XIV stuleciu, i zespół urbanistyczno-krajobrazowy w obrębie dru-

giej obwodnicy alej Słowackiego, Mickiewicza i Kraśńskiego wraz ze Starym Podgórzem i Zwierzyńcem.

Toruń w granicach Starego i Nowego Miasta rozdzielonych klinem Zamku Krzyżackiego — uzyskał status pomnika historii jako jeden z ciekawszych przykładów średniowiecznych zespołów architektoniczno-urbanistycznych w północnej Europie. Szczegółnego znaczenia nadaje Toruniowi fakt, że zachował się tu jedyny i największy w tej części Europy zespół świeckich budowli średniowiecznych, użytkowanych do dzisiaj, i że w tym mieście urodził się Mikołaj Kopernik.

Warszawa — uznana została za pomnik historii Rzeczypospolitej jako miasto-symbol obejmujące doniosłe dla dziejów narodu polskiego zabytki, układ architektoniczno-urbanistyczny i miejsca historycznych wydarzeń. Chociaż na listę Światowego Dziedzictwa wpisano w 1978 r. Nowe i Stare Miasto z Zamkiem Królewskim jako wyjątkowy przykład rekonstrukcji historycznej zabudowy o wysokich walorach merytorycznych i ideowych, wpis na listę pomników historii objął także cały Trakt Królewski z dawnymi założeniami rezydencjonalnymi — Ogrodem Saskim, kompleksem Ujazdowsko-Łazienkowskim oraz z zespołem pałacowo-ogrodowym w Wilanowie i Marysinie.

Wrocław — zespół historycznego miasta obejmujący Stare i Nowe Miasto w zasięgu obwarowań nowożytnych oraz Ostrów Tumski i Piasek zaliczony został do pomników historii jako dawna stolica Śląska, ważny ośrodek kulturalny mecenatu książęcego i kościelnego oraz znaczący w Europie Środkowej zespół

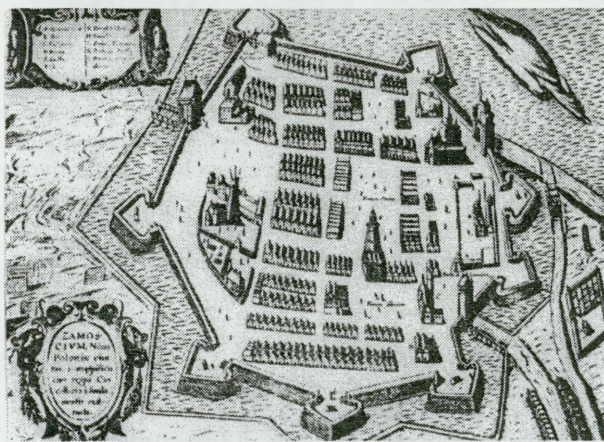


2. Kraków — panorama, drzeworyt z XV w., repr. z H. Schedl „Chronicon Mundi”, 1493 r.

2. Kraków — panorama, woodcut from the fifteenth century, reprod. from: H. Schedl „Chronicon Mundi”, 1493

urbanistyczno-architektoniczny. Jego walory artystyczne podkreślają liczne, wysokiej klasy, dobrze zachowane po przeprowadzonych pracach konserwatorskich zabytki architektury świeckiej i kościelnej, wśród których wyróżniają się średniowieczne gmachy ratusza, katedry i kościoła Św. Krzyża oraz barokowego Kolegium Jezuitów.

Zamość — znalazł się wśród pomników historii jako miasto stanowiące wybitne osiągnięcie urbanistyki europejskiej XVI w. i najdoskonalszy przykład realizacji koncepcji miasta idealnego w środkowo-wschodniej Europie. Chociaż zabytkowe miasto modernizowane było od XIX-stulecia, zachował się jednak jego dawny renesanowo-manierystyczny układ wraz ze szczególnej urody Rynkiem Wielkim, wyniosłym ratuszem i bogato dekorowanymi kamienicami, zwieńczonymi typowymi polskimi attykami.



3. Zamość — plan perspektywiczny miasta z XVI w., repr. z J. Braun i F. Hohenberg „Civitates orbis terrarum”, 1597 r.

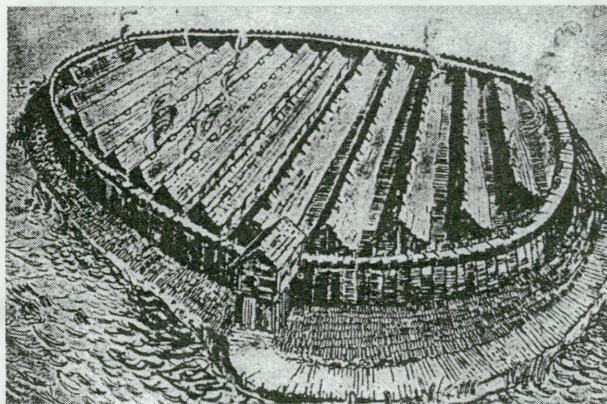
3. Zamość — perspective plan of the town in the sixteenth century, reprod. from: J. Braun and F. Hohenberg, „Civitates orbis terrarum”, 1597

Budowle sakralne i zamkowe

Częstochowa — zespół klasztorny paulinów na Jasnej Górze zaliczony został do pomników historii ze względu na wysokie walory architektoniczne i artystyczne całego założenia oraz miejsce wielu doniosłych wydarzeń historycznych i religijnych w dziejach narodu polskiego. Wielki, wielowarstwowy kompleks architektoniczny, narastający nieprzerwanie od XIV w. do czasów współczesnych, obejmuje kościół, kaplice, klasztor, urzędzenia gospodarcze i fortyfikacyjne, stanowiąc zarazem główny ośrodek kultu Maryjnego w Polsce, jeden z największych i najbogatszych w dzieła sztuki i pamiątki historyczne zespołów pielgrzymkowych w środkowej Europie.

Frombork — kompleks katedralny znalazł się na pierwszej liście pomników historii jako wyjątkowy przykład XIV-wiecznego *Castrum Dominae*, składający się z wzniesionej na wzgórzu gotyckiej katedry, obwarowań otaczających wzgórze, stanowiących wybitny zabytek średniowiecznej sztuki fortyfikacyjnej, i z trzech zespołów kanonii z towarzyszącymi im założeniami parkowymi.

Gniezno — katedra p.w. Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha uznana została za pomnik historii jako świątynia najstarszej metropolii polskiej, związana z początkami naszego państwa i imionami pierwszych polskich królów — Mieszka I, który wznosił jej romańskie mury, i Bolesława Chrobrego, który po pożarze w 1018 r. odbudował ją i odbył w niej swą koronację. Katedra, będąca od XIV w. jedną z czołowych, monumentalnych świątyń gotyckich w Polsce, wyposażona została w dzieła sztuki o najwyższej war-



4. Biskupin — osada obronna z ok. 500 r. p.n.e., rekonstrukcja

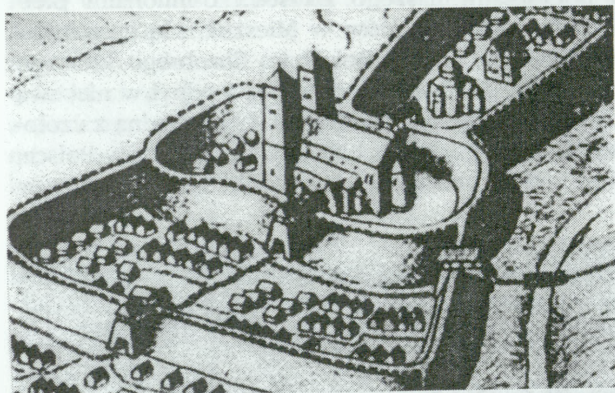
4. Biskupin — defensive settlement from ca 500 B.C., reconstruction

tości artystycznej, wśród których pierwsze miejsce zajmują romańskie Drzwi Gnieźnieńskie ze scenami życia i śmierci św. Wojciecha — pierwszego męczennika na ziemiach polskich.

Malbork — kompleks zamkowy stanowiący historyczną rezydencję wielkich mistrzów i siedzibę władz państwa zakonu krzyżackiego oraz miejsce rezydowania królów polskich wpisany został na listę pomników wraz ze związanym z nim ściśle miastem jako czołowy zabytek średniowiecznej architektury obronno-klasztorno-rezydencjonalnej na ziemiach polskich. Złożony z późnogotyckiego Zamku Wysokiego, Zamku Średniego i Zamku Niskiego, Pałacu Wielkiego Mistrza, arsenału, kościoła i obwarowań, wyróżnia się wśród innych tego typu obiektów ogromną skalą założenia oraz wysokim stopniem zachowania integralności przestrzennej i formalnej.

Zabytki architektoniczno-archeologiczne i techniczne

Biskupin — uznany został za pomnik historii jako unikatowa dziś osada obronna z pierwszego tysiąclecia przed Narodzeniem Chrystusa, z materialnymi relikwiami cywilizacji pradziejowej, osiedlami zawierającymi pozostałości dawnych domostw, ulic, fortyfikacji i urządzeń technicznych o wyjątkowo dobrym w skali europejskiej stanie zachowania.



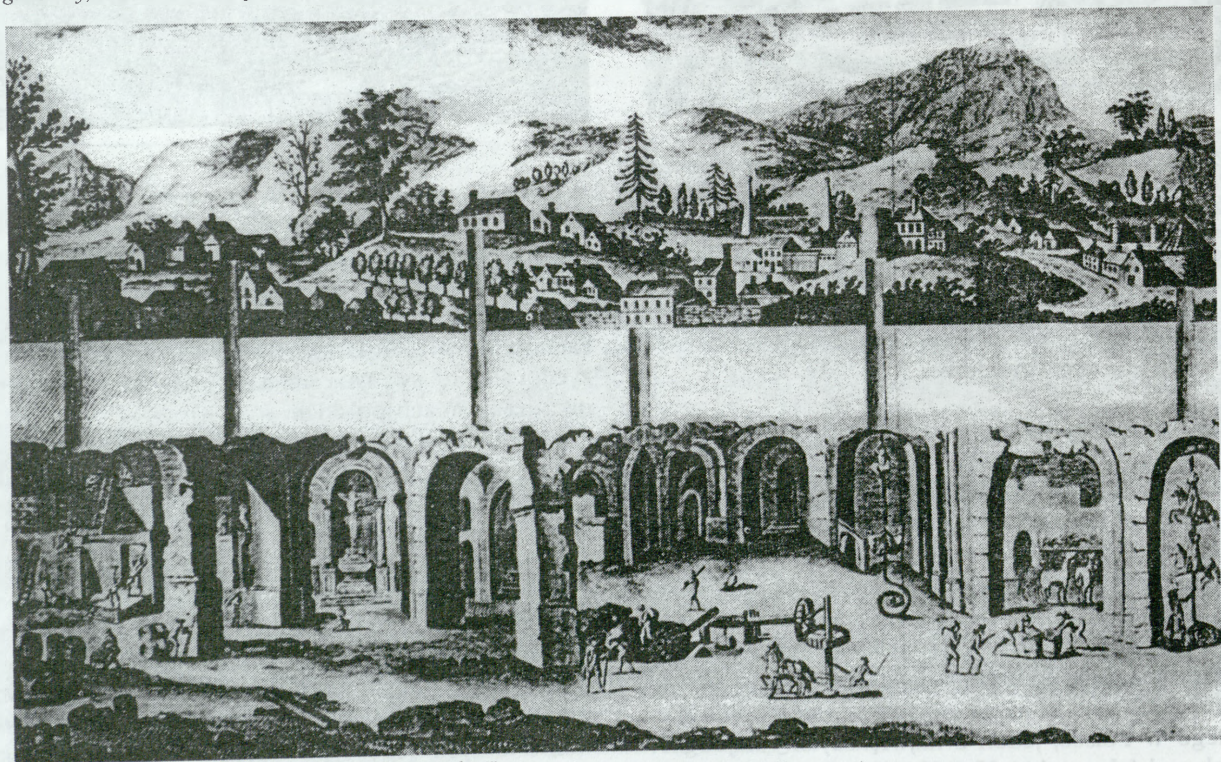
5. Gniezno — fragment grodu z katedrą p.w. NMP, rekonstrukcja K. Żurawskiego

5. Gniezno — fragment of the town with the cathedral of the Holy Virgin Mary, reconstruction by K. Żurawski

Krzemionki Opatowskie — zaliczone zostały do pomników historii z tej racji, że są największym w Europie, wyjątkowo dobrze zachowanym terenem neolitycznej kopalni krzemienia, eksploatowanej w latach 3000-1800 p.n.e. O unikatowości obiektu w skali światowej świadczy obszerne pole eksploatacyjne, obejmujące ok. 3000 szybów górniczych, komory i podziemne chodniki oraz pozostałości dawnych warsztatów kamieniarskich i domostw.

Ostrów Lednicki — wpisany został na listę pomników jako grodzisko na wyspie stanowiące najstarszą z kilku zachowanych rezydencji pierwszych władców Polski. Zabytek składający się z kamiennych relikwii kaplicy poświęconej z pałacem oraz z niewielkiej świątyni jest najstarszym przykładem chrześcijańskiej architektury Polan, miejscem chrztu i historycznym dokumentem początków cywilizacji chrześcijańskiej i zachodnioeuropejskiej w Polsce.

Wieliczka — funkcjonująca od XIII w. kopalnia soli znalazła się już w 1978 r. na międzynarodowej liście Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO jako unikatowy w skali światowej zabytek techniki. Zachowane narzędzia, wyrobiska i instalacje ilustrują ewolucję technik górniczych w minionych wiekach oraz rozwój przemysłu solnego i jego organizacji. Do niespotykanych w tej skali w świecie należą dzieła sztuki górniczej reprezentowane przez



6. Wieliczka, repr. z „Wielkiej Encyklopedii Francuskiej”

6. Wieliczka, reprod. from „The Great French Encyclopaedia”

rzeźby w soli i podziemne kaplice z bogatym wystrojem ich wnętrz.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Lech Wałęsa wręczając w dniu 20 września 1994 r. akty uznania za pomniki historii powiedział m.in.: *„Piętnaście najcenniejszych pamiątek naszej architektury zyskuje dziś zaszczytne miano pomników historii. Ten piękny tytuł jest nie tylko grzecznościowym gestem. To także, a nawet przede wszystkim, zapowiedź nowego na te pamiątki spojrzenia, gospodarskiej ochrony, jaką zamierzamy te obiekty otoczyć, dać gwarancję dalszego ich pomyślnego trwania — ku chwale przeszłych dziejów i ku pożytkowi współczesności. Inicjatywa uznania tych zabytkowych zespołów za pomniki historii budzi wielkie uznanie. Piętnastu zespołom starej architektury, które przetrwały wszelkie burze i zagłady, jakich nie szczędziła nam historia, gotujemy zaszczytne uprzywilejowanie los. W tym romantycznym nieco geście, który ma zresztą bardzo praktyczne przyczyny, wyraża się cecha naszego narodowego charakteru, miłość tradycji, przywiązanie do własnej przeszłości, duma z dziejowego dorobku pokoleń.”*

Podczas uroczystości w Pałacu Prezydenckim w Warszawie padła z ust Ministra Kultury i Sztuki

Kazimierza Dejmka zapowiedź kontynuowania listy pomników historii i stwarzania zgodnie z zapisem ustawowym prawno-ekonomicznych warunków dla ich właściwego utrzymania. W środowisku konserwatorów, gospodarzy i opiekunów zabytków zrodziła się w związku z tym uzasadniona nadzieja, że na kolejnych listach pomników znajdują się m.in. takie miasta jak Paczków, Poznań i Sandomierz, takie zespoły pałacowo-ogrodowe jak Natolin, Nieborów z Arkadią i Łańcut, takie zespoły sakralne jak opactwa cystersów, bernardynów i kamedułów na Bielanach pod Krakowem, w Lubiążu, Wąchocku czy Kalwarii Zebrzydowskiej, takie znane zabytki jak pałac i kościół kolegiacki w Kielcach, zamki w Brzegu, Baranowie, Krasiczynie i Ujeździe, drewniane kościoły i cerkwie w Dębnie Podhalańskim czy w Powroźniku, a także zabudowa wsi w Chochołowie i wielka nekropolia — Cmentarz na Starych Powązkach w Warszawie.

Zakwalifikowanie tych obiektów do grupy pomników historii wymagać będzie jednak zostrzonych kryteriów, bowiem obiekty wpisane na listę pomników mają szanse kandydowania na listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO⁴.

4. Zob. art. 6, p. 2. cytowanej wyżej ustawy.

Monuments of History

On 22 September 1994 — the last day of the Days of European Heritage held in Poland — fifteen towns, complexes and historical objects of particular merit for national culture were recognised by the President of the Polish Republic, at the request of the Minister of Culture and Art, as monuments of history. This first Polish list of monuments selected among a hundred candidates includes the historical urban complexes of Gdańsk, Kazimierz Dolny, Kraków, Toruń, Warsaw, Wrocław and Zamość, the mediaeval castle

complex in Malbork, the monastic-defensive complex of Jasna Góra in Częstochowa and the cathedral-defensive complex in Frombork, the cathedral in Gniezno as well as architectonic-archeological and technical monuments — the prehistoric defensive settlement in Biskupin, the neolithic mine in Krzemionki Opatowskie, the early mediaeval castle-town in Ostrów Legnicki and the twelfth-century salt mine in Wieliczka.